

ПРОФЕСІЙНА ОРІЄНТАЦІЯ ШКОЛЯРІВ

ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА.

Актуальність теми. Проблема професійної орієнтації школярів – одна з актуальних проблем сучасної педагогічної науки й практики. Вона є важливою не лише для учнів, але і для суспільства в цілому. Оскільки після закінчення школи перед кожним випускником постає складне і відповідальне завдання – обрати професію, вирішити яке є доволі складно. Учні, як правило, не вистачає знань про професії, про себе, як суб'єкта майбутньої професійної діяльності, умінь адекватно оцінювати свої нахили і здібності, співставляти їх з вимогами, які висуває професія до особистості. Звідси і помилки при виборі професійного шляху, перехід з однієї сфери діяльності в іншу, що завдає шкоди не лише особистості, а й суспільству. Школа покликана допомогти учневі максимально підготуватись до професійного самовизначення.

Мета дослідження: аналіз професійної орієнтації школярів як педагогічної проблеми.

Проблема професійної орієнтації школярів є предметом дослідження багатьох дослідників. Так, психолого-педагогічні аспекти проблеми професійної орієнтації молоді проаналізовані в дослідженнях П.Атутова, Г.Баса, С.Батишева, Ю.Гільбуха, О.Голомштока, М.Захарова, Л.Йовайша, Є.Клімова, О.Киверялга, Г.Костюка, В.Мадзігона, В.Моляка, С.Нікіфорова, Є.Павлютенкова, К.Платонова, М.Пряжникова, А.Сазонова, В.Сахарова, В.Симоненка, В.Синявського, М.Скаткіна, О.Татенка, Д.Тхоржевського, Б.Федоришина, С.Чистякова, Б.Шавіра, В.Ярошенка та ін.

Соціально-економічним передумовам вибору майбутньої професії молоддю присвячені праці Л.Буєва, В.Єндальцева, Н.Івашкіна, Г.Корякова,

Н.Литвинова, І.Назімова, А.Ревенка, М.Тітми, Г.Чередніченка, В.Шубкіна, В.Ядова, М.Ярошевського.

Проблему вибору майбутнього фаху в історико-педагогічному аспекті досліджували В.Аванесов, А.Вихрущ, М.Ільюк, В.Рак.

Досвід зарубіжних країн з професійної орієнтації узагальнювали Г.Агапова, Т.Афанасьєва, Н.Боброва, Л.Ботякова, І.Брінцева, С.Дармодехін, Г.Дмітрієв, К.Іванович, М.Моніна, Б.Певзнер, Л.Сундукова, Ю.Укке.

Одне з головних завдань сучасної середньої загальноосвітньої школи полягає в тому, щоб готувати учнів до життя, до свідомого вибору професії.

Свідомий вибір професії означає, що молода людина, приймаючи рішення про свій майбутній професійний шлях, виходить з потреб суспільства, знання професії і оцінки своїх можливостей (здібностей, нахилів, характеру і т. п.), своєї придатності до даного виду професійної діяльності. Свідомий вибір професії – один з найважливіших факторів високої продуктивності праці, сталості кадрів з одного боку, та ставлення до праці з інтересом, любов'ю, відчуттям морального задоволення, щастя в праці – з іншого.

Професійна орієнтація сприяє підготовці учнів до свідомого вибору професії і має своїм завданням виховати у них позитивне ставлення до суспільної праці й почуття обов'язку перед суспільством; ознайомити їх з певним колом провідних професій та сформувані в них професійні інтереси. Необхідною передумовою успішної профорієнтаційної роботи є вивчення психологічних властивостей кожного учня, зокрема їх здібностей, нахилів та інших психофізичних особливостей.

Дослідники даної проблеми здебільшого виокремлюють такі етапи профорієнтаційної роботи – професійна інформація, професійна консультація, професійний відбір, професійний добір, професійна адаптація, професійне виховання.

На всіх етапах профорієнтаційної роботи застосовують різноманітні форми і методи. Н.Захаров об'єднує їх за структурними компонентами:

а) форми і методи ознайомлення (форми – урок у навчальних майстернях; профінформаційний урок; екскурсії на виробництво і в професійні навчальні заклади; виставки кращого досвіду; зустрічі зі спеціалістами виробництва; участь у днях відкритих дверей навчальних закладів; тематичні літературно-художні вечори; усні журнали; методи – розповідь, пояснення, бесіда, самостійні повідомлення, наочні методи);

б) форми і методи професійної орієнтації, що активізують ініціативу учня під час підготовки до вибору професії (індивідуальні завдання, конкурси, вечори і тижні техніки та праці, підготовка рефератів, альбомів, фотомонтажів про професії, участь в роботі клубів майбутніх спеціалістів, у трудових об'єднаннях, клубах за інтересами тощо);

в) методи вивчення особистості школярів з метою професійної орієнтації (бесіда, анкетування, спостереження, аналіз результатів діяльності, узагальнення об'єктивних характеристик, педагогічний експеримент) [4, 27-53].

Е.Павлютенков виокремлює, виходячи з кількості вихованців, такі форми професійної орієнтації [9,61]: масові (конференції, диспути, екскурсії, збори), групові (заняття в групах і клубах за інтересами та нахилами, у наукових зібраннях учнів тощо), індивідуальні (підготовка рефератів, повідомлень про професії та ін.).

За джерелом інформації даний дослідник виокремлює наступні форми професійної орієнтації [8, 69]:

а) словесні форми і методи (конференція, розповідь, бесіда, лекція про професії, робота з книжками, довідковою літературою);

б) наочні (демонстрація дія- та кінофільмів, інших засобів наочності, спостереження за виробничими процесами і працею дорослих, використання таблиць, схем, стендів тощо);

в) практичні (виконання школярами певної роботи в майстернях, на пришкільній ділянці та ін.)

На нашу думку, дані форми і методи роботи є взаємопов'язаними і взаємно доповнюють і збагачують одні одних, тому, обираючи їх, потрібно враховувати конкретну ситуацію, завдання і особливості учнів.

У процесі здійснення профорієнтаційної роботи зі школярами педагоги повинні знати психолого-педагогічні особливості кожного етапу її здійснення. Тому зупинимось на висвітленні цього питання більш детально.

Ми погоджуємося з думкою К.Платонова, що основне завдання **професійної інформації**, як компонента цілісної профорієнтаційної роботи полягає у передачі школярам відомостей соціально-економічного, науково-технічного, професіографічного, психофізіологічного, медико-гігієнічного і правового характеру, з метою ефективної підготовки школярів до правильного вибору професії [11, 100].

Професійна інформація передбачає вирішення таких основних завдань:

- ознайомлення учнів з сучасними професіями, які користуються попитом на ринку праці та перспективними напрямками регіональної специфіки соціально-економічного розвитку і у зв'язку з цим потребами у відповідних фахівцях;
- інформування учнів про умови оволодіння тими чи іншими професіями (про навчальні заклади, навчальні предмети, термін навчання, умови перебування в спеціалізованій професійній установі тощо);
- формування в учнів позитивного ставлення до різних видів професійної діяльності;
- розвиток професійних інтересів та ґрунтовної мотивації побудови особистісної професійної перспективи.

Існує декілька підходів до класифікації форм і методів профінформаційної роботи. Ю.Гільбух, Є.Верещак групують їх таким чином:

- методи повідомлення, які доцільно використовувати на етапі загального ознайомлення школярів зі світом професій;
- методи, що сприяють самостійному оволодінню профінформаційними знаннями (професіографічне дослідження, трудовий метод);

- кабінети професійної орієнтації [3, 234].

В.Захаров, В.Симоненко вважають, що під час профінформаційної роботи слід застосовувати такі загально педагогічні методи, як розповідь, пояснення, бесіду, диспут, самостійне складання професіограм, звітів про профорієнтаційні заходи [4, 30].

Необхідно зазначити, що для ознайомлення учнів зі змістом професій вдаються до послуг професіографії, тобто опису та диференціації професій з точки зору вимог, які ставлять до тих, хто ними оволодіває. Результатом професіографії є характеристика системи вимог, що їх ставлять до людини, яка має оволодіти тією чи іншою спеціальністю або їх групою. Частиною професіограми є психограма – коротка збірка вимог, які ставляться до психіки людини, тобто перелік здібностей, потрібних людині, для оволодіння певною професією [12, 137].

Застосування професіограм, складених спеціалістами, значно полегшує роботу того, хто виступає в ролі профконсультанта, адже він фізично не може бути обізнаний із усіма видами професійної діяльності в суспільстві, оскільки світ професій безперервно змінюється. Крім того, професіограми можна не лише подавати в готовому вигляді, а й використовувати з метою стимулювання учнів до самостійного пошуку матеріалів про спеціальності.

Професіографія включає в себе класифікацію професій. Існує кілька підходів до вирішення даної проблеми. Так, І.Манюха поділяє усі професії на низку типів різноманітної дії: інтелектуальної, соціальної, реальної [7, 105-111].

Є.Клімов групує професії за предметом, метою, знаряддям і умовами праці [6, 204].

Класифікація Д.Голланда ґрунтується на видах трудової діяльності в умовах ринкової економіки. Він виділяє такі її типи: реалістичний, інтелектуальний, конвенціональний, соціальний, діловий, артистичний [5,31].

Одним з найефективніших методів інформування учнів про світ професій є зустрічі з представниками того чи іншого фаху, екскурсії на підприємства, в організації До профорієнтаційної екскурсії потрібно залучати учнів, які

цікавляться тією чи іншою ланкою виробництва. Перед екскурсією слід провести вступну бесіду, а після неї необхідно здійснити обговорення та написання рефератів [1, 20 -21]. Це активізує особистість учня, стимулює його до самостійного пошуку інформації про професії.

Наступним етапом професійної орієнтації є *професійна консультація* – це система психологічного вивчення особистості учня (інтересів, нахилів, здібностей та ін.), що має на меті надати школяру обґрунтованих порад щодо оптимальних для нього напрямів і засобів професійного самовизначення.

М.Вачевський стверджує, що під час організації та проведенні профконсультаційної роботи необхідно враховувати:

- особливості навчально-виховного процесу (обмежений вибір профілів навчання, епізодичність навчальних занять, поєднання навчання з продуктивною корисною працею);
- закономірність формування професійної спрямованості особистості та вікові особливості школярів;
- особливості установки школярів на навчання та рівень їх готовності до вивчення даної професії;
- фактори, які впливають на професійне самовизначення школярів [2, 195].

Правильно організована профконсультаційна робота є важливим фактором формування усвідомленого, обґрунтованого вибору професії. Результативність профконсультації значною мірою залежить від того, як загальна цільова установка конкретизується у завданнях, змісті та методах здійснюваної роботи відповідно до вікових та індивідуальних особливостей, а також рівня поінформованості учня про обрану професію.

М.Вачевський виділяє такі основні компоненти профконсультації:

- попередня (підготовча) профконсультація;
- інформаційно-довідкова профконсультація;
- початкова формуюча профконсультація;
- уточнювальна профконсультація;

- коригуюча профконсультація;
- основна формуюча профконсультація;
- контрольна профконсультація [2;196].

Розглянемо сутність кожного з названих компонентів профконсультації.

Попередня (підготовча) профконсультація здійснюється в школі вчителями, соціальними педагогами, психологами, методистами з профорієнтації. Вони, ознайомившись з першими професійними намірами учнів, обговорюють наскільки ці наміри раціональні, якою мірою вони відповідають рівню розвитку, інтересам, нахилам, здібностям, стану здоров'я, характеру учнів та ін. Після обговорення вони, під час індивідуальних бесід, ознайомлюють учнів із своїм рішенням, схвалюють або відхиляють їх вибір і рекомендують їм ознайомитись із професійними матеріалами.

Під інформаційно-довідковою консультацією розуміється компонент системи профконсультації, який, з врахуванням результатів попереднього етапу на інформаційно-професіографічних матеріалах (відомості про потреби базових підприємств району, міста, області, держави в кадрах, правила прийому та умови навчання у вищих навчальних закладах та ін.), ознайомлює учнів з певною групою професій, поглиблює та коригує їх знання, одержані до проведення даного етапу.

Початкова формуюча профконсультація призначена для поглиблення знань учнів про професії, одержаних на попередніх профконсультаціях, формування у них елементарних умінь з даної професії.

Уточнювальна профконсультація — це сукупність заходів, спрямованих на з'ясування відповідності знань, нахилів і здібностей учня стосовно вимог обраної ним професії. При відносно високому ступені відповідності коригуюча профконсультація не проводиться. Необхідність її проведення виникає при середньому та низькому ступені вказаної відповідності.

Коригуюча профконсультація, використовуючи результати попередніх етапів та психологофізіологічних обстежень, корегує неточний чи неправильний

вибір школяра і скеровує його на діяльність, яка б сприяла більш точному виявленню його придатності та покликання.

Основна формуюча профконсультація призначена для продовження формування у школяра знань, умінь та навичок з обраної ним професії, проте це є можливим лише за умови, якщо таке формування проводилось початковою формуючою профконсультацією. В іншому випадку, основна формуюча профконсультація, беручи на себе функції останньої, підводить старшокласника до певної кваліфікації.

Контрольна профконсультація ставить завдання уточнити, наскільки правильно учень обрав професію, перевірити чи добре проведені коригуючі консультації, під час яких перевірялися психологічна та фізична адаптація учня, а також дати рекомендації відносно подальшого професійного удосконалення і правильного самовизначення.

Третім етапом професійної орієнтації є ***професійний добір*** – це система роботи з надання порад і допомоги учневі щодо прийняття ним рішення про вибір конкретного виду професійної діяльності, який би максимально відповідав суб'єктивним і об'єктивним умовам професійного самовизначення, перспективам подальшого розвитку особистості та її успішній реалізації в професійній діяльності.

Наголосимо на суттєвій різниці між поняттям "професійний добір" та "професійний відбір". До першого поняття ми відносимо підбір професії кожному учневі, вимоги якої не суперечать рівню його фізичного та психічного розвитку, і оволодіння якою не зашкодить стану здоров'я виконавцю конкретної праці.

Професійний відбір – різновид психологічного відбору, який є системою засобів, що забезпечують прогностичну оцінку взаємовідповідності людини і професії в тих видах діяльності, які виконують у нормативно заданих небезпечних умовах (гігієнічних, технічних, соціально-психологічних) і пов'язані з підвищеною відповідальністю людини, її здоров'ям, високою

працездатністю й точністю виконання завдання, стійкою емоційно-вольовою регуляцією [15, 298].

Виділяють два види профвідбору - такий, що констатує, і такий, що організовує. За допомогою першого розв'язують питання про здатність до професії тієї чи іншої людини у формі "придатна", "не придатна". Мета другого – виявити й оцінити індивідуальні особливості, сприятливі для опанування не однієї а кількох професій [10, 233-236].

У процесі професійного відбору визначають професійну придатність людини на основі фізичних і психічних відмінностей. Професійна придатність – це сукупність психічних і психофізіологічних особливостей людини, потрібних і важливих для досягнення нею, за наявності спеціальних знань, вмінь і навичок, суспільно прийнятної ефективності праці [14, 289].

Отже, проведення профвідбору передбачає виявлення індивідуальних особливостей старшокласника, його інтересів, потреб, домагань, та виділення з множини професій однієї, що найбільше відповідає інтересам особистості. У випадку профвідбору, з одного боку представлена конкретна професія із своїми вимогами до індивідуальних особливостей особистості, з іншого – певна сукупність людей, з яких потрібно відібрати лише тих, хто задовольняє вимоги даної професії. Тобто, в першому випадку фільтруються професії, у другому відбувається селекція людей.

Наступним етапом професійної орієнтації є *професійна адаптація*. Серед науковців існують різні точки зору щодо сутності даного етапу: одні вважають що профадаптація розпочинається безпосередньо на виробництві, інші стверджують, що ще у школі. Ряд дослідників, а саме: А.Сазонов, В.Симоненков, В.Аванесов, Б.Бухалов виділяють два періоди профадаптації: довиробничий (школа, ПТУ, технікум, ВУЗ) і виробничий (безпосередньо на роботі, у виробничих умовах) [13, 112]. На наш погляд, процес професійної адаптації розпочинається ще у шкільному віці, оскільки саме в цей період школярі здобувають необхідні знання, уміння та навички, які потрібні для опанування майбутньої професії.

У науковій літературі часто зустрічається поняття *професійне виховання*, яке трактується як процес формування у школярів потреби в праці і професійній діяльності [13, 118]. Успішне здійснення професійного виховання можливе, на думку А.Сазонова і В.Симоненкова за умови вирішення наступних завдань:

1. Формувати в учнів потребу в професійному самовизначенні.
2. Створювати реальні передумови для розвитку професійно важливих якостей.
3. Виховувати та удосконалювати відповідні риси характеру, професійного обов'язку і відповідальності, професійної честі та гідності за результатами своєї трудової діяльності на користь суспільства.
4. Створювати оптимальну відповідність між якостями, що формуються, і діяльністю, в яку включаються школярі в процесі навчання і виробничої праці [13, 119].

Отже, аналіз теоретичних досліджень дає підставу вважати, що всі компоненти професійної орієнтації досить змістовно проаналізовані у науковій літературі вітчизняними і зарубіжними дослідниками, проте їх застосування у загальноосвітній школі практично не є впроваджене, оскільки у переважній більшості середніх закладів освіти профорієнтаційна робота або не здійснюється взагалі, або не є систематизованою та цілеспрямованою. У процесі реформування системи загальної середньої освіти було ліквідовано організаційну структуру профорієнтаційної роботи із школярами, що в кінцевому результаті негативно вплинуло на формування готовності школярів до професійного самовизначення. Зараз профорієнтаційна робота з учнями здійснюється переважно в процесі трудового навчання у процесі викладання курсу “Основи вибору професії”. Проте, спостерігається стійка тенденція до поступового згортання трудового навчання, крім того, у переважній більшості шкіл, в яких воно збереглося, даний курс не викладається. Сьогодні вибір професії здійснюється переважно під впливом педагогічно неконтрольованих

факторів (батьки, однолітки, засоби масової інформації, тощо) на основі деформованих трудових ціннісних орієнтацій.

1. Бондарёв В.П. Выбор профессии. – М.: Педагогика, 1989. – 128 с.
2. Вачевський М.В. Педагогічні аспекти економічної підготовки молоді до вибору професії в сучасних умовах // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 1. – С.190 – 204.
3. Гільбух Ю.З., Верещак Е.П. Психологія трудового виховання школярів. – К.: Рад. Школа, 1987. – 225 с.
4. Захаров Н.Н., Симоненко В.Д. Профессиональная ориентация школьников. – М.: Просвещение, 1989. – 192 с.
5. Кавецький В.С. Підготовка учнів загальноосвітніх шкіл до професійного самовизначення в сучасних умовах. Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 – ТДПУ Тернопіль, 2000. – 183 с.
6. Климов Е.А. Психология профессионала.-М.: Воронеж: НПО “Модел”, 1996. – 400 с.
7. Манюха І.П. “Творча самодіяльність” як спосіб професійного визначення психолога // Проблеми соціальної психології. Міжвідомчий науковий збірник. – К.: Либідь, 1992. – С.105-111
8. Павлютенков Е.М. Управление профессиональной ориентацией в общеобразовательной школе.– Владивосток: Изд-во Дальневосточного у-та, 1990. – 176 с.
9. Павлютенков Е.М. Профессиональная ориентация учащихся.– К.: Радянська школа. – 1983. – 153 с.
10. Проблемы профориентации и профотбора. / Под общ. ред. Н.Г. Чумаченко. – К.: Наукова думка, 1989. – С. 233-236.
11. Профессиональная ориентация молодёжи / Под науч. ред. К.К. Платонова. – М.: Высшая школа, 1978. – 271 с.

- 12.Профессиональная ориентация молодёжи / Под ред. А.Д. Сазонова, Н.И. Калугина, А.П. Менщикова и др.. – М.: Высшая школа, 1989. – 272 с.
- 13.Профессиональная ориентация учащихся: Учебное пособие / А.Д. Сазанов, В.Д. Симоненков, В.С. Аванесов, Б.И. Бухалов. – М.: Просвещение, 1988. – 223 с.
- 14.Психологический словарь / Под ред. В.П. Зинченко, Б.Г. Мещерякова. – М.: Педагогика - Пресс, 1996. – С. 440.
- 15.Психология: словарь / Под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.

Т.Б.Козак

У статті висвітлено проблему професійної орієнтації учнів. Розглянуті основні компоненти підготовки школярів до вибору майбутнього фаху, форми і методи її здійснення.

Ключові слова: Професійне самовизначення, професійна орієнтація, професійний відбір, професійний добір, професійна адаптація, професійна інформація, професійна консультація, професійне виховання, професіографія.

Tetyana Kozak

In the article there has been covered the problem of the schoolboys' career-guidance. There have been considered main components of schoolboys' preparation for choice of future profession, its forms and methods of conducting.

Key words: professional self-determination, career-guidance, occupational choice, occupational selection, occupational adaptation, occupational information, occupational consultation, vocational education, professionography.